

Лекція 5. СЮЖЕТИ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ПРОГРАМІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 6–9 КЛАСІВ: КОНТЕНТ І ДИДАКТИКА

План

1. Українські еліти X–XVI ст.
2. Людина барокової доби.
3. Життєвий світ українського козацтва.
4. Народження української інтелігенції.

Література

Шкільна програма з історії 2022 року.

Федчиняк А.О. Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8–9 класах загальноосвітніх шкіл. Автореферат дис. ... канд. пед. наук. Спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Київ, 2011.

Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. №30. С.86–100.

Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип.1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014.

Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Київ: Інститут історії України, 2012.

Контекст

Концепт повсякдення дозволяє під новим для української історіографії кутом зору поглянути на тогочасні процеси внутрішнього історичного життя: загальну культуру повсякдення в її найширших аспектах, зокрема: структуру господарювання, у тому числі систему і форми землеробської праці, організацію війська, характер фіскальної справи, контакти і взаємостосунки різних страт цілого соціуму, різноманітні публічно-правові процедури, символи і ритуали, пов'язані з найважливішими проявами і потребами людського життя, як-то: народження, одруження, поховання, релігійні свята, житло, одяг, харчування, тобто все, що було звичайним, що не викликало подиву тогочасних людей і сприймалося цілком буденно і звично.

Уявлення про святість, шляхетність, честь, ворожість, жорстокість, насильство, убивство, смерть – ось той неповний перелік понять і явищ, що стають предметом дослідницького пошуку.

Під кутом зору історії повсякдення детальніше простежуються процеси і явища буденного людського життя, які раніше залишалися поза увагою дослідників. Так, уважне вивчення соціальної структури ранньомодерного соціуму дозволяє уточнити не лише складові елементи тогочасних верств, а й станову ієрархію всередині різних страт, виявляючи їх локальні ідентичності та групи. Особливо це стосується нижчих станів суспільства, які впродовж тривалого часу розглядалися у вітчизняній історіографії як одноманітна безлика і мовчазна маса. За документами збірки сільське населення було далеко не однорідним, його заможні групи становили бояри (путні і панцирні), гайдуки, стрільці, отамани, мельники, корчмарі, до них, вочевидь, можна віднести і «похожих селян».

Як дослідницький напрям повсякдення дає можливість простежити поширені в соціумі буденні практики та взаємостосунки людей, в першу чергу родинні і міжродинні: між подружжям, батьками і дітьми, спорідненими родинами, сусідами, з'ясувати ставлення до дітей, існуючі підходи до їх виховання і навчання, проблеми опікунства та його вплив на вихованців, лікувальні практики, поховальні обряди, лицарські поєдинки, викуп полонених невільників тощо. В документах простежуються повсякденні практики та різні стратегії, спрямовані на утвердження соціального статусу в шляхетському середовищі, як-от: жорстка конкурентна боротьба за вигідні шлюбні партії, отримання пріоритетних

урядів, які одночасно давали як майнове забезпечення, так і певні важелі впливу в соціумі. Крім того, документи збірки оприявнюють ієрархію служебних взаємозалежностей (панів і клієнтів, панів і слуг, панів і челяді тощо) та щоденні стосунки між різними станами: шляхтою і селянством, міщанством і шляхтою, цивільним людом і професійними вояками, українськими та єврейськими міськими громадами, євреями і слугами-християнами тощо. Завдяки фронтальному вивченню документального матеріалу вдалося встановити існування в українському суспільстві такого явища як конкубінат, тобто практику позашлюбного життя. За актовим матеріалом простежується шляхетська ментальність, особливо пов'язана з поняттями шляхетської честі та негідного вчинку, нормативної поведінки і девіацій тощо.

Ставлення людей до тих чи тих речей матеріального світу, щоденних подій, рідкісних явищ, людських контактів допоможе визначити конкретні, притаманні лише українцям риси характеру, особливості їх світогляду та ментальність, тобто певні ознаки психічного стану тогочасного українського люду.

Серед найцінніших речей і предметів шляхетського побуту, які зазвичай називають самі власники, зазначаючи у різних скаргах про їх пограбування ринкову вартість пограбованого, виділяються коштовності, одяг, зброя, домашнє начиння. На документальному матеріалі простежується значна різниця у кількості, якості і вартості речей залежно від заможності власника та його приналежності до тієї чи іншої групи шляхетської верстви: князівської, великопанської, заможної чи малозаможної.

Одним з найважливіших елементів повсякденної загальної культури будь-якого соціуму, що одночасно засвідчував престиж і соціальний статус власника є одяг, доволі детальні переліки якого з описами його вигляду та оздоблення представлено в документах збірки. Оскільки ці описи робилися з цілком прагматичною метою – для одержання від нападників відшкодування матеріальних збитків, то в описах зазначаються різновиди одягу, назви і ґатунок тканин, з яких вони вироблені, колір, оздоблення та його вартість. Класичним прикладом саме такого підходу є опис пограбованого одягу, представлений княгинею Ганною Путятянкою у скарзі про напад 1576 р. на її Тучинський замок зятя Костянтина Єло Малинського з братами Остафієм і Оксентієм. Серед верхнього одягу вона називає сім шубок: дві з хутра куниці, одна з яких була покрита оксамитом, друга – фалюндишем, тобто тонким сукном високого ґатунку англійського або голландського виробництва, ще дві з хутра чорних білок, одна лисяча, одна з бобрового, ще одна з кролячого хутра та шапку з чорного оксамиту, підшиту соболями. Забрано було також кілька суконь: одну з тонкого чорного високоякісного сукна, оздоблену оксамитом, другу з тонкого лондонського сукна, також з оксамитом, сім суконь з зеленого тонкого лондонського сукна з чорним оксамитом, а також шати, тобто багате, розкішне святкове вбрання (з «еурстату чорного» з оксамитом) та ін. Названо багато різних дорогих імпорتنих тканин, зокрема, червоний і чорний оксамит, білий атлас, біле сукно, фалюндиш різних кольорів: темно-коричневий, чорний, «телистий», гвоздиковий, мухояр (різновид вовняної тканини), постав, або цілий сувій (довжина якого могла коливатися від 20 до 80 ліктів, тобто від 10 до 40 метрів), блакитного лондонського сукна тощо (№ 62). Цей перелік, у якому зазначено вартість кожної окремої речі, займає кілька сторінок тексту, оприявнюючи значення кожної з них для власниці.

Жодна верства чи соціальна група не жила ізольовано, всі верстви населення знаходились у постійному контакті, взаємозв'язках та єдиному культурному просторі. Служиле боярство протягом XVI ст. могло потрапити як до шляхетського, так і до селянського станів. Крім того, кістяк міської людності постійно рекрутувався із сільського населення. У джерелах частими є згадки про купівлю селянами одягу на міських торгах і ярмарках, тобто в тих торговельних центрах, де купували одяг міщани і шляхта. Проте тривалий час селянство розглядали крізь призму класового підходу, внаслідок якого виробився однобокий погляд на селянство як однорідну, а до того ж – незаможну злиденну верству.

Повний комплект одягу українського селянина, який оцінюють у 26,5 золотих, складався з сорочки, широких зі складками сподень з грубого полотна, сукмана або сермиги, баранячого кожуха з рукавицями та чобіт. У зв'язку з цим варто зробити компаративне зіставлення щодо одягу різних станів соціуму: його видів, оздоблення, тканин тощо. Документи збірника пересвідчують: економічний стан селян був доволі високим, подеколи навіть вищим за економічний стан малоземельної та безземельної шляхти, що дозволяло їм широко користуватися не лише імпортними тканинами, а й готовими виробами професійних ремісників, до того ж не лише місцевого виробництва. Безперечно, певна частина селянського одягу вироблялася із саморобних тканин. Разом з тим селяни широко користувалися готовими виробами з таких коштовних імпортних тканин, як єдваб, адамашка, файлендиш, оксамит тощо³. Не випадково Я. Росен-Пшеворська зазначала, що у творах мистецтва XVI ст. при зображенні дрібнопомісної, так званої шарачкової, шляхти, міщанства та селянства диференціація в їхньому одязі практично не простежується. В документах зазначаються назви різних видів одягу, тканин, оздоблення та його вартість, що дозволяє розширити його асортимент. Крім сукмана і баранячого кожуха, бачимо у селян виробу, що вважаються належними до одягу вищих верств суспільства, зокрема такі, як делія, жупан, опанча, ярмяк, кунтуш тощо.

Документи оповідають про складність і крихкість щоденного людського життя, яке відбувалося на тлі постійних татарських нападів, які, порушуючи нормальний плин тогочасного повсякдення, негативно впливали на економічну, соціальну, демографічну та психологічну ситуацію. Люди постійно перебували під загрозою руйнівних татарських нападів, які відбувалися не лише щорічно, а часто й по кілька разів на рік. Документально зафіксовано щонайменше по два татарські напади на українські землі в 1453, 1473, 1496, 1498, 1499, 1506, 1534, 1564, 1573, 1578, 1588 роках, не виключено, що по два рази татари нападали й у 1516 та 1524 роках. Тричі вони проривалися на Волинь у 1575 та 1577 роках, значні напади відбулися також і в 1589, 1593, 1595 рр. За реєстром татарських нападів на українські землі протягом XVI ст. на Волинь відбулося 37 нападів, або один напад припадав на кожні 2,7 роки, а якщо брати лише другу половину цього століття, то кожні 2,3 роки, що свідчить про інтенсивність татарських нападів, які супроводжувалися руйнуванням міст і сіл, загибеллю та поневоленням людей. Великий татарський напад стався 1566 (1567) року, коли було спустошено 351 поселення. Якщо спиратися на дані А. Яблоновського, який за подимним тарифом 1583 р. обраховує на Волині 1595 сіл¹², то майже четверта! частина усіх волинських поселень була зруйнована внаслідок лише одного нападу. У ситуації постійних нападів люди часто переживали складні психологічно-емоційні стреси, повсякчас перебуваючи під загрозою смерті або полону, боячись за власне життя та безпеку рідних і близьких.

Існує багато природних чинників, що впливають як на окрему особу, так і на суспільство в цілому, формуючи систему його уявлень, а відтак визначають загальний та індивідуальний габітус, життєві позиції, поведінкові стереотипи та діяльність людей. Тому для з'ясування та розуміння мотивацій певних поведінкових стереотипів, підсвідомості окремої особи та колективної свідомості будь-якого соціуму загалом необхідно брати до уваги природне оточення та умови повсякденного життя суспільства, адже відомо: між культурними особливостями та біологічними і природними домінантами певного середовища існує безпосередній зв'язок.

Серед тогочасних хвороб була відомою, найімовірніше, хвороба Паркінсона. Лікар князя Василя-Костянтина Острозького Раймундус Каркасон під час складання тестаменту не міг сам особисто його підписати через «дрыженш руки в тьи хоробє моєи». Можемо казати також про епілептичні захворювання.

Дидактика і методика

Уведення питань історії повсякденності до змісту сучасних програм з історії відбувалося в кілька етапів, яким притаманні характерні ознаки: 1) 1989–1995 рр. – поява

окремих сюжетів із повсякденного життя людей лише як складової тем, присвячених культурі певного періоду; 2) 1996–2000 рр. – включення до програм деяких аспектів історії повсякденності в контексті економіки, політики, соціальних перетворень; 3) 2001–2003 рр. – коригування змісту програм у бік зменшення обсягу матеріалу з історії повсякденності; 4) 2004–2009 рр. – офіційне закріплення історії повсякденності як обов'язкової складової змісту шкільної історичної освіти у Державному стандарті і шкільній програмі з історії для 12-річної школи (2005 р. і 2009 р.).

У шкільних підручниках з нової історії простежується кілька підходів до висвітлення історії повсякденності: епізодичне висвітлення історії повсякденності, використання малюнків, документів, статистичних даних, які супроводжуються поодинокими пізнавальними завданнями; розкриття різних сторін історії повсякденності, подання різноманітних завдань до змісту, малюнків, джерел, розрахованих на конкретні рівні пізнавальної діяльності учнів; подання найповнішої інформації з історії повсякденності, яка доповнюється значною кількістю візуальних і писемних джерел, супроводжується належним методичним апаратом, що не відповідає сучасним вимогам до змісту шкільної історичної освіти.

Під час розробки навчальних програм з історії для різних шкільних курсів бажано враховувати такі моменти: додатково включити та пропорційно розподілити сюжети з історії повсякденності у загальному змісті теми курсу; виокремлювати найсуттєвіше в змісті навчального матеріалу, те, що відбиває ключові тенденції розвитку повсякденності людини і є характерною ознакою певного історичного періоду; внести до державних вимог рівня загальноосвітньої підготовки учнів додатковий перелік компетентностей (уявлень, понять, навчально-пізнавальних умінь, емоційно-оцінних суджень) з історії повсякденності, які б дозволили школярам ефективно засвоювати цей матеріал.

Під час розробки підручників з історії для різних шкільних курсів можна рекомендувати: співвідносити історію повсякденності з політичною, соціальною, економічною історією в загальному змісті підручника та в його позатекстовому компоненті (у відповідних пропорціях); висвітлювати її крізь призму національних, релігійних, майнових, гендерних особливостей окремої людини й суспільства в цілому; створювати методичний апарат підручника, який би дозволив активізувати пізнавальну діяльність учнів на різних рівнях під час ознайомлення з історією повсякденності та її структурними компонентами.

Під час підготовки та проведення уроків учителям у педагогічній діяльності доцільно спиратися на особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний і комплексний підходи; чітко формулювати цілі та завдання уроку, які сприятимуть формуванню компетентностей: уявлень, понять, навчально-пізнавальних умінь, емоційно-оцінних суджень з історії повсякденності; ретельніше добирати для вивчення учнями на уроці типові сюжети з історії повсякденності й окремі її аспекти; використовувати різноманітні прийоми, методи і засоби, пізнавальні завдання, що дозволять школярам просуватися від репродуктивного до творчого характеру їхньої діяльності; проводити поточний, тематичний і підсумковий моніторинг знань, умінь і навичок учнів з історії повсякденності; накопичувати необхідний дидактичний матеріал, мультимедійне забезпечення для організації роботи учнів під час вивчення історії повсякденності.